

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ДЕФЕКТОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИ

Бакалавр даражасини олиш учун

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу:

Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган
коррекцион ишларни ўрганиш

Бажарди:

**Sultanova Dildora
Mirzaaxmedovna**

Илмий раҳбар:

п.ф.н., доц. Рахманова В.С.

Мундарижа

Кириш

1 боб «Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар» муаммосига доир адабиётлар тахлили.

1.1. Савод ўргатиш усуллари тарихи

1.2. Ёрдамчи мактаб ўқувчилари билиш фаолиятининг ўзига хос ривожланиши ҳақида

1.3. Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишларининг ўзига хослиги.

2 боб Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар мазмуни

2.1. Ёрдамчи мактаб она тили дастурида савод ўргатиш ишларига қўйилган талаблар.

2.2. Ёрдамчи мактаб «Алифбе» дарслигининг тахлили.

2.3. Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар ҳолати (таъкидловчи эксперимент тахлили асосида)

3 боб Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишларини такомиллаштириш йўллари.

3.1. Ёрдамчи мактабгача тарбия муассасининг тайёрлов гуруҳларида ақли заиф болаларни саводга ўргатиш буйича олиб бориладиган коррекцион ишларни такомиллаштириш йўллари.

3.2. Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишларини такомиллаштириш бўйича методик тавсиялар.

Хулоса

Адабиётлар

Кириш

Тадқиқотнинг долзарблиги ХХІ аср инсонлар орасидаги буюк муносабатлар ривожланган, яъни ўзларининг жисмоний ва илохий кучларини ифодаловчи инсонийлик қарашлари ривожланган асрдир. Инсонпарварлик, тафаккурнинг ўрнатилиши уқитувчи ва ўқувчи орасидаги янгича ўзаро муносабатларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

«Таълим Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчилик фаолиятини бахш этади. Ўсиб келаётган авлоднинг барча энг яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-хунармахорати узлуксиз такомиллашади, катта авлоднинг доно тажрибаси англаб олинади ва ёш авлодга ўтади.»(И.А.Каримов) Бу сўзлар таълим тизимида берилган ижтимоий буюртма бўлиб, «Таълим тўғрисидаги қонун» ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ҳамда таълим соҳасида давлат сиёсатида ҳам ўз ифодасини топомқда. Жуда катта ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга бўлган бу қонун ва дастурда фуқароларга, ёшларга таълим-тарбия бериш, касб-хунара ўргатишнинг ҳуқуқий асослари, кадрлар тайёрлаш миллий моделини рўёбга чиқаришнинг асосий тамойиллари белгилаб берилди. «Соғлом авлодни тарбиялаш,- деган эди Президентимиз Ислом Каримов,- буюк давлат пойдевори, фаровон ҳаёт асосини қуриш деганидир. Биз тарихан қисқа муддат ичида бошқа соҳаларда бўлгани каби, бу борадаги мақсад ва бурчларимизни ҳам англаб етдик»

Президент Ислом Каримов ташаббуси билан соғлом авлодни тарбиялашга, маънавий бой, ахлоқий етук, интеллектуал ривожланган, юқори билимли, жисмонан бақувват, ҳар томонлама камол топган шахсни шакллантиришга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида 2014 йил «Соғлом бола» дастури тўғрисидаги қарори қабул этилди. «Соғлом бола» давлат дастурининг йўналишларидан бири-ногирон, жисмоний ёки рухий ривожланишида

нуксони бўлган болаларни ўрганиб, жамиятнинг тўлақонли аъзоларига айланишлари учун уларга алоҳида шарт-шароит яратиб бериш .

Махсус ёрдамга мухтож болалар ичида ақлан заиф болалар сон жihatдан нисбатан кўпроқчаб туради. Хозирги кунда 86 та махсус ихтисослаштирилган мактаб ва мактаб-интернатларда 40 мингдан ошиқ ўқувчилар таълим олмақдалар. Ушбу турдаги таълим муассасаларининг асосий вазифаси ўқувчиларни мустақил ҳаёт кечиришга тайёрлаш. Ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактаби ўқув режасидаги савод ургатиш ишлари таълимий, тарбиявий ва коррекцион аҳамиятга эга. Хар бир дарсда боланинг билиш фаолиятидаги камчиликлар коррекцияланади

Ёрдамчи мактаб бошланғич синф ўқитувчилари савод ўргатиш дарсларида ўқувчиларни турли усуллар билан ўқиш ва ёзишга ўргатиб бормоқдалар. Хар хил мактабларда бу ишлар турлича амалга оширилмоқда. Ушбу муаммога доир илмий тадқиқод ишлари кам миқдорда олиб борилган, ўқитувчиларнинг иш тажрибалари охирги 10 йил ичида умумлаштирилмаган ва махсус методик қўлланмалар яратилмаган. Айрим ўқитувчилар ёрдамчи мактабнинг 1 синфида савод ўргатиш ишларини ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ўстириш ишлари билан қўшиб талаб даражасида амалга оширишда қийналмоқдалар. Юқоридагилардан келиб чиққан холда биз « Ёрдамчи мактабда 1 синфда ўқувчиларни саводга ўргатишнинг ўзига хос хусусиятлари» мавзусини долзарб деб топдик ва ушбу мавзу бўйича битирув малакавий ишимизни бажардик.

Тадқиқотнинг мақсади

Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишларни ўрганиш

Тадқиқот вазифалари

-Педагогик, психологик, методик адабиётларда савод ўргатишга доир муаммоларни ўрганиш, таҳлил этиш:

-Ёрдамчи мактаб бошланғич синф ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганиш, ақли заиф ўқувчиларни сводга ўргатиш ишлари қай ҳолатда эканлигини аниқлаш, бу борадаги ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини умумлаштириш.

Тадқиқот усуллари

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда малакавий битирув ишини ёзиш мобайнида

- адабиётларни ўрганиш ва таҳлил этиш;
- ўқитувчи ва ўқувчилар билан суҳбатлар уюштириш;
- ҳужжатларни ўрганиш;
- ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятини 1 синфда ўқиш ва ёзув дарсларида кузатиш;
- ўқувчиларнинг билиш фаолиятини савол-жавоб усуллари билан ўрганиш каби ва бошқа усуллар ишлатилди.

Тадқиқот объекти

Ёрдамчи мактабнинг биринчи синфларида савод ўргатиш жараёни.

Тадқиқот предмети

Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар мазмуни

Тадқиқотнинг назарий ва методологик асоси

Унинг асосий манбаи бўлиб Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Олий Кенгаш, Олий Мажлис қонунлари, хусусан «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»,Президент фармонлари, Вазирлааар Маҳкамасининг қарорлаи ва ҳужжатлари, Президентимиз Ислон Каримов асарллари, маъруза ва нутқлари,миллий истиқлол ғояси мафкураси буйича ҳукумат ҳужжаатлари тадқиқотнинг назарий асосини ташкил этади.

Буюк Шарқ ва Ғарб аждодларимизнинг алломалари, мутафаккирлари ва олимларининг ўқув, билим фаолияти, таълим-тарбия, мактабда она тили дарсларида ўқувчилар билан олиб бориладиган энг самарали иш услуб, ёллари,усуллари

тадқиқотимизнинг методологик асосини ташкил этди. « Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар » мавзусидаги малакавий битирув ишимиз

Кириш қисми, уч боб, хулоса, адабиётлар рўйхатидан иборат.

1606 «Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар» муаммосига доир адабиётлар таҳлили.

1.1.Савод ўргатиш усуллари тарихи

Савод ўргатиш-бу ўқиш ва ёзишга ўргатиш демакдир. Савод ўргатиш ишлари ўқувчиларнинг таълим ва тарбия жараёнида фаол иштирок этишлари, ўқишни муваффақият билан давом эттиришлари учун зарур бўлган мустаҳкам замин ҳозирланади.

Савод ўргатиш ишлари қанчалик сифатли, пухта амалга оширилса, ўқувчилар шунчалик она тилини ва бошқа ўқув предметларини яхши ўзлаштириб борадилар.

Ўқиш ва ёзиш малакаларини ҳосил қилиш соҳасида илмий жиҳатдан асосланган самарали усулларни қўллаш талаб этилади.

Қисқа муддат ичида ўқувчиларни ўқиш ва ёзишга ўргатиш учун ўзбек тилидаги товушларга ва уларни ёзувда ифода этиш системасига мувофиқ келадиган, махсус муассаса ўқувчиларининг психик хусусиятларини, шунингдек мактабга эндигина келган болаларнинг ўзлаштириш қобилиятларини ҳисобга олувчи, махсус муассасанинг таълим ва тарбия вазифаларига тўлиқ жавоб бера оладиган усуллар бўлиши керак. Бундай усул-таҳлил таркиб товуш усулидир.

Ҳозирги замон таҳлил-таркиб асосидаги товуш усули ўқувчиларни ҳар томонлама камол топтириб бериш, дунёқарашни кенгайтириш, маърифатли маънавиятли қилиб тарбиялаб боришни ҳам назарда тутди. Бунинг учун савод ўргатиш ишларини педагогик фанлар асосида, уларнинг принцип, метод, усуллар, ташкилий формаларида амалга ошириш зарур.

Болаларни саводга ўргатиш учун уларнинг психологик хусусиятлари, иш қобилияти, қизиқиши, имкониятлари каби ва бошқа руҳий ҳолатларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир.

Савод ўргатиш усули ўзбек тилидаги товушларнинг фонетик хусусиятларини, уларни ҳосил бўлиш механизмларини, бири-бири билан қўшилиб бўғин, сўз, гап яшаш қонунларига ва тилда қабул қилинган ҳарф белгилари системасига тўлиқ жавоб беради.

Савод ўргатиш усуллари ўзоқ йиллик тарихга эга. Савод ўргатишда турли хил усуллар ишлатилган. Шулар ичида энг қадимги усул –бу ҳарфлаб ўқиш усулидир. Бу усул икки минг йил илгари вужудга келган. Бу усул билан ўқиш ва ёзишга ўргатиш ишлари тўрт босқичда олиб борилган: 1. Ҳарфларни, уларнинг номини ёдлаш; 2. Бўғинларни ёд олиш ва улар ичидаги ҳарфларни номлаб, сўнгра тўлиқ бўғинни талаффуз этиш, масалан: бўқи-аз-- ба:

3. Сўзларни китобдан бўғинлаб ўқиш; 4. Китобни сидирғасига

ўқиш. Бу усул ёд олиш, тушунмай эсда сақлашларга асосланган бўлиб, савод ўргатиш ишлари 2-3 йилгача чўзилиб кетар эди.

(Аз, Бўқи, веди страшат нас как медведи деган мақол шу қийинчиликлардан келиб чиққан.)

18 асрда ҳарфларнинг номи осонлаштирилса ҳам, яъни агарда олдин аз, бўқи деб номланган ҳарфлар эндиликда а,б каби номланса ҳам, савод ўргатиш ишларига кўп вақт сарфланар эди.

Ўзбекистонда эски мактабларда революцияга қадар И.Абдуллаев кўрсатишича, бўғин усули билан ўқишга ўргатилган. Бу усулда савод ўргатиш уч босқичга бўлинган: 1. Ҳарфларнинг номини ёдлатиш. Бунда барча ҳарфлар ёд олинган. Бундай арабча 28 ҳарфнинг ёлғиз ёзилиш шакли алфавит тартибида тахтачага ёзиб берилган. Болалар шу ҳарфларни домлага тақлид этиб, механик равишда кетидан алиф, бе, те деб такрорлаганлар. Лекин амалда уларни бир-биридан ажратиш кўрсата олмаганлар.

2. Бўғин ҳосил қилиш. Бу босқичда арабча ҳарфларнинг белгилари, яъни “зебу-забар” қуруқ ёдлатилган, масалан, бе-забар--ба, бе-зер--би, бе-пеш--бу, те-забар--та, те-зер--ти ва хаказо. 3. Бўғинларни

қўшиш. Бўғин ҳосил қилишни ўрганган болаларнинг қўлидаги арабча ҳарфлар ёзилган тахтачанинг иккинчи томонига домла “абжадни” яъни арабча 28 ҳарфни саккизта сўз таркибида ёзиб берган. Масалан, абжад сўзи алифга забар қўйиб, бе га уриштирилса, жимга забар қўйиб, долга уриштирилса, жад. Буларнинг иккисидан абжад ҳосил бўлган. Бу саккизта сўз, яъни абжадни бирин-кетин болаларга ёдлатилгач, “Ҳафтияк” (эски мактаб ўқиш китоби) ни бир икки йил ўқитилган. Аммо “ҳафтияк” қадимги араб тилида ёзилган бўлиб, мазмунига болалар тушунмас эдилар, уни қуруқёд олардилар. Ҳафтияк ўқиб бўлингач, “Қуръон” “Чор китоб”, ҳамда А.Навоий, хўжа Ҳофиз, Фўзулий ва Сўфи Оллоёрнинг асарлари ўқитилган.

Ёд олиш методи эски мактабларда асосий усуллардан бири бўлганлиги туфайли, ўқитувчи китобларнинг мазмунини тушунтирмасдан, қуруқ ёд олдиради, шу билан бирга, ўқувчидан

ўқишда талаффуз ва оҳангга эътибор беришни талаб қилади.

Китоб икки усулда-якка ва коллектив ҳолда баланд овоз билан ўқитилган. Бу икки усул орқали болалар сўзларни тўғри талаффуз этишга, шеърӣ асарларни ифодали ўқишга-ритм,

қофия, радиф ва туроқларга алоҳида эътибор бериб ўқишга ўрганадилар. Эски мактаблардан фақат айримларларида ўқувчилар ўқиш билан бирга хат ёзишга ҳам ўргатилган. Болалар олдин алифбени катта қилиб ёзганлар ва бундай ёзув муфарод (сархат) деб аталган. Ёзиш машғулотидан кейин ҳарфларни бир-бирига қўшиб ёзиш бошланган ва унга мураккабод деб ном берилган. Лекин ўқиш ва ёзиш бир-бирига боғлабўргатилмаган.

Мадрасаларда талабаларни группаларга бўлиб ўқитишган.

Ҳар бир гуруҳда маълум бир талаба китобни ўқийди, бошқалар тинглайди. Китоб ўқиган талаба гуруҳ “қориси” деб аталади. Қори ўқиган парчанинг маъносини мударрис тушунтириб беради. қулоғи билан эшитадиган радио, магнит дискаларидан;

аудио-видео-муьтфильм, кинофильмлардан фойдаланади. Лекин бу воситалар албатта ўрганилаётган грамматик материалга мос бўлиши, ўқув ишининг самарадорлигини оширишга ёрдам бериши керак. Дарслик ўқитишнинг энг асосий ўқитув воситаси бўлиб ҳисобланади, чунки унда ўқувчилар учун керакли маълумотлар, машқ ва топшириқлар пухта ишланган бўлади.

Туркистоннинг эски мактабларида қуруқ, догматик таълим ҳукмронлик қилди. Таълимдаги бу догматизм болаларни саводсиз бўлиб қолишига сабаб бўлди. Жамият тараққий этиши билан илғор кишилар таълим ва тарбия соҳасида ҳукм сўрган формализмга қарши янги фикрлар билан майдонга чиқиб, ёш авлодни тарбиялашга эътибор бера бошлайдилар. 19 асрнинг иккинчи ярми ва 20 аср бошларида яшаб ижод этган ўзбек ва тожик маърифатпарварлари-Ахмад Дониш, Муқимий, Завқий, Аваз Ўтар, Фурқат ўзларининг илмий ва бадиий асарларида мактаблардаги ўқитишнинг мақсад ва вазифалари, мазмун ва усулларига қарши норозилик билдирадилар. Шу даврларда рус-тузем мактабининг ўзбекча синфларида аста-секин товуш методида савод ўргатишга ўтила бошланди.

Савод ўргатишда товуш методининг такомиллашган вариантыни К.Д.Ушинский яратган. У болани ҳар томонлама ривожлантириш вазифасидан келиб чиқиб, ўқиш ва ёзишга ўргатишда анализ ва синтезни бирга қўшиб олиб бориш зарурлигини таъкидлаган.

К. Д. Ушинскийнинг савод ўргатиш системаси ҳозирда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, айниқса, унинг: 1.Сўздан маълум бир товушни топиш; 2.Берилган товуш қатнашган сўз танлаш;

3.Сўзни бўғинга ва товушга ажратиш; 4.Товушлардан сўз тузиш; 5.Сўздаги бир унли ёки ундош товушни бошқаси билан алмаштириш (дон,нон,кўз,кўз,ака,ука); 6.Сўзнинг боши ёки охирига товуш қўшиб янги сўз ҳосил қилиш (осмон-сомон, кўз-кўза, тилак-калит)каби иш усулларида ҳозирда ҳам кенг фойдаланилади.

Анализ-синтез товуш методи К.Д.Ушинскийнинг шоғирдлари томонидан такомиллаштирилди. Методистлардан А.В.Янковская, С.П.Рёдозубовларнинг илмий ишларида ушбу методика илмий жиҳатдан асосланиб мукаммал ишлаб чиқилди. Ушбу методикага асосланган ҳолда барча республикаларда миллий дарсликлар, методикалар яратилди.

Ўзбек тилида хат савод ўргатиш ишларини такомиллаштиришда алифбешунос О.Шарафитдинов, Фахри Камол, Й.Абдуллаев, О.Омилхонов, Қумри Абдуллаева, Х.Ғофурова, Т.Ғоффорова ва бошқаларнинг ҳиссаси катта. Ҳозирги кунда савод ўргатишда анализ-синтез товуш усули қўлланмоқда. Анализ- таҳлил, синтез таркиб, бириктириш жараёнлари савод ўргатиш усулининг асосидир. Нутқдан гапларни, гапдан сўзларни, сўздан бўғинларни, бўғиндан товушларни ажратиб олиш, таҳлил ва аксинча товушлардан бўғин, бўғинлардан сўз, сўзлардан гап, гаплардан жумла, жумлалардан матн тузиш синтез асосида олиб борилади. Ўзбек лотин ёзувида ҳар бир жонли нутқдаги товушнинг ёзувдаги мустақил белгиси ҳарфи мавжуд. Аммо сўзларда товуш билан ҳарф ҳар вақт ҳам мос келмайдими. Саводли ўқувчи сўздаги товушларни ҳарфга алмаштириб ёзади, ўқиганда эса, аксинча ҳарфларни товушга айлантиради.

Савод ўргатиш ишларини тўғри уюштириш учун товуш билан ҳарф ўртасидаги фарқни аниқ билиш зарур. Товуш билан ҳарф ўртасидаги муносабат турлича бўлади. Бироқ баъзи сўзлар

да товуш сони ҳарф сонидан кам. Янги ўзбек алифбосида лотин ёзувида 26 ҳарф бор, учта нутқ товуши эса ҳарфлар бирикмаси билан ифодаланади." Мактаб таълимида ўзбек алифбосида 29

ҳарф бор" ифодасидан ҳам фойдаланиш мумкин. Шу ҳарфлардан олтитаси унли товушларни, 23 таси эса ундош товушларни

кўрсатади. Унли нутқ товушларининг бештаси 5 хил ҳарф билан ифодаланади. (е,а,о,и.). Биттаси эса о ҳарфига кўчиш белгисини

қўшишбилан кўрсатилади. Матнларда эса ҳарфнинг ўнг томонига юқори қисми “тескари вергул” ишораси шаклида

бўлади. Ундош 18 товуш 18 ҳарф билан белгиланади. Ёзувда иккитаси икки нутқ товушини билдиради.

Савод ўргатишда ўқитувчининг дастлабки вазифаси болаларни товушларни бир-биридан ажрата олишга ўргатиш, фонематик эшитишни ривожлантиришдан иборатдир. Бу ишлар турли хил ўқитув воситалари ёрдамида амалга оширилади: расмлар, шартли белгилар, кесма ҳарфлар, бўғин сўз, гап жадваллар ва бошқалар.

1.2. Ёрдамчи мактаб ўқувчилари билиш фаолиятининг ўзига хос ривожланиши ҳақида

Ақли заиф болалар улар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактаблар Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизимида ўзига хос ўринга эга. Ушбу турдаги мактабнинг ўқув режасида энг кўп соат она тили дарсларига ажратилган. Она тили дарсларида таълимий ва тарбиявий ишлардан ташқари ўқитувчи боланинг билиш фаолиятидаги камчиликларини изчиллик билан коррекциялаб, тузатиб бориши лозим. Бу ишлар олигофренопедагогиканингтамоиллари, усул ҳамда ташкилий формалари асосида, олигопсихологияга таянган ҳолда амалга оширилади.

Ёрдамчи мактаб ўқувчилари билиш фаолиятининг ривожланиш хусусиятлари олигофренопсихология фанида мукаммал ўрганилган. С.Ш.Айтметованинг «Ёрдамчи мактаб ўқувчиларининг психик ривожланиш хусусиятлари»номидаги китобида ақли заиф ўқувчиларнинг тафаккури, идроки, хотираси,диққати,нутқи, тасаввури ва билиш фаолиятининг бошқа томонлари батафсил ёритиб берилган.

Муаммонингпсихологикасослари

Б.Г.Ананьев,Д.Б.Богоявленский,Л.С.Виготский, В.Давидов., Ф.А.Тализина,Д.В.Эльконин., С.Я.Рубинштейн, Л.Р.Лурия каби ва бошқа олимларнинг илмий изланишларида ўзининг аниқ ифодасини топган.Уларнинг фикрича,ақлий ривожланишида камчиликлари бўлган болаларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тълим-тарбия ишларини ташкил этиш, такомиллаштириш мумкин.Ақли заиф ўқувчиларниинг билиш фаолияти ўзгача бўлсада, унинг потенциал ички имконияти баланд.Тўғри ташкил этилган коррекцион ривожлантирувчи таълим тарбия жараёнида ёрдамчи мактаб ўқувчиларига мустақил ҳаётда зарур бўлган ҳажмдаги билим,кўникма ва малакаларни ўргатиш мумкин. Махсус шароитда ва махсус усуллар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишлари орқали ақли заиф болаларнинг билиш фаолиятидаги

камчиликлари бартараф этилади, психофизиологик ва жисмоний ривожланишидаги камчиликлари коррекцияланади, бартараф этилади.

Олигофренопсихологларнинг таъкидлашича. (Занков Л.В., Пинский Б.И., Петрова, В.Г., Беякова И.А., Рубинштейн С.Я., Айтметова С.Ш. ва бошқалар) ақли заиф болаларнинг кузатиш, таққослаш, идрок қилаётган нарсаларнинг, воқеа-ходисаларнинг муҳим томонларини ажратиш кузатиш, булар ўртасидаги энг оддий сабаб-натижа боғланишларини фахмлаб олиш қобилиятлари ривожланмай қолади. Ақли заиф болаларнинг тафаккури, диққати, сезги ва идроклари, хотираси, анализ ва синтез қилиш қобилиятлари ҳам яхши ривожланмаган бўлади. Савод ўргатишнинг дастлабки давридаёқ бу болалар товуш ва харф ўртасидаги боғланишларнинг фарқига яхши бормай, харфларни эслаб қолиш, бўғинлаб ўқиш, онгли, тўғри, тез ўқиш малакаларини ўзлаштиришда қийналадилар, жуда кўп хатоларга йўл қўядилар.

Нерв жараёнлари мувозанати, билиш фаолиятининг бузилганлиги натижасида ақли заиф болаларнинг хулқ-атворида ҳам бир қатор камчиликлар кузатилади. Қўзғалиш ва тормозланиш ўртасидаги мувозанат бузилганлиги туфайли айрим болалар хаддан ташқари жонсарак, серхаракат, шўх бўладилар ва аксинча, тормозлаш жараёни устун турган болаларда эса пассивлик, бўшанглик, бепарволик, ҳеч нарсага қизиқмаслик кузатилади ва хоказо.

Ақли заиф болалар вазиятни етарли даражада англай олмайдилар, хатти ҳаракатларини вазиятга қараб, адекват ўзгартира олмайдилар. Уларда ўз-ўзига ва атрофдагиларга нисбатан танқидий муносабат бирмунча суст бўлади.

Юқорида кўрсатилган билиш фаолиятидаги бир қатор камчиликларига қарамай, ёрдамчи мактаб ўқувчилари билан тўғри ташкил этилган махсус таълим-тарбия ишлари натижасида уларни саводга ўргатиш, мустақил ҳаётга тайёрлаш, касб-хунарга ўргатиш

борасида катта ютуқларга эришиш мумкин. Махсус ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабни битириб чиққан ақлан заиф болалар ихтисослаштирилган колледжларда таълимни якунлаб, хаётда ўз ўрнини топиб, саноат ҳамда қишлоқ хўжалик, ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида, маиший хизмат соҳасида фаол меҳнат қилиб, ҳамма қатори яшамоқдалар.

Аммо айримақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабларда таълим-тарбия жараёнига қўйилган талаблар етарли даражада бажарилмоқда деб айта олмаймиз, афсуски. Ўзбекистонда ёрдамчи мактабда биринчи синф ўқувчиларини саводга ўргатишнинг ўзига хос хусусиятлари савод ўргатиш ишларни такомиллаштириш муаммоси бўйича илмий тадқиқод ишлари кам олиб борилган, ўқитувчилар методик қўлланмалар билан етарли даражада таъминланмаган.

1.3.Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишларининг ўзига хослиги.

Ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабда барча ишлар коррекцион йўналишда амалга оширилади. Савод ўргатиш дарслари коррекцион ишларни амалга ошириш борасида энг қулай предмет бўлиб ҳисобланади. Бу турдаги муассасада савод ўргатиш дарсларининг асосий вазифаси ёрдамчи мактаб ўқувчиларининг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқиш ва ёзишга ўргатиш, ҳаётида зарур бўлган ҳажмдаги билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириб, ҳамма қатори мустақил ҳаёт кечиришларига тайёрлаш. Ёрдамчи мактабда она тили дарсларида ўқувчилар ўқиш ва ёзишни ўрганадииллар, уларнинг оғзаки ҳамда ёзма нутқи ривожлантирилади, таълим тарбия жараёни коррекцион йўналишда амалга оширилади, яъни ўқитиш ва тарбиялаш вақтида боланинг жисмоний ва рухий ривожланишидаги камчиликлари тузатилиб, коррекцияланиб боради. Ёрдамчи мактабда ўқийдиган ўқувчиларнинг кўпчилигида марказий нерв системасининг органик жароҳатланиши натижасида билиш фаолияти турғун бузилган бўлади, яъни уларнинг барча психик жараёнлари яхши ривожланмаган бўлади. Коррекцион ишлар жараёнида ўқувчиларнинг тафаккури, идроки, хотираси, диққати, нутқи, тафаккури, ҳиссиёти ва бошқа психик жараёнлари ривожлантирилади.

Нутқ ва тафаккур бир бири билан узвий боғлиқ бўлган психик жараёндир. Боланинг билиш фаолияти, фикрлаш қобилияти, тафаккури нутқўстириш ишлари орқали ва шулар асосида коррекцияланади. Шундай қилиб, ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабларида таълим тарбия жараёни коррекцион ривожлантирувчи ахамиятга эга, ҳар бир дарсда таълимий ва тарбиявий

ишлардан ташқари албатта боланинг билиш фаолиятидаги камчиликларни бартараф этиш, коррекциялаш ишлари амалга оширилади.

2 боб Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар мазмуни

2.1. Ёрдамчи мактаб она тили дастурида савод ўргатиш ишларига қўйилган талаблар.

Ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактаби ўқув режасида энг кўп соат она тили дарсларига ажратилган бўлиб, она тили дарслари жадвалда нутқўстириш, ўқиш, ёзув, она тили деб номланади. Ушбу предметлар 1-9 синфларда ўтказилади. Ёрдамчи мактабда она тили дарсларининг вазифаси; ўқувчиларни ўз фикрларини, кўрган-кечирганларини оғзаки ва ёзма нутқ орқали атрофдагиларга баён этишга ўргатиш, уларнинг билим доираларини кенгайтириш, ҳаёт ҳақидаги тушунча ва тасаввурларини бойитиш, уларнинг маънавиятини юксалтириш. Таълимий ва тарбиявий ишлардан ташқари, ёрдамчи мактабда барча дарсларда коррекцион ишлар кенг тарзда амалга оширилади. Ёрдамчи мактаб она тили дастурининг барча бўлимларига нутқ устириш ишлари- коррекцион иш сифатида берилган. Дастурдаги талабларни амалга оширишда нутқ ўстириш ишлари асосий ўрин тутди, чунки боланинг билиш фаолиятидаги камчиликлар нутқ устириш орқали бартараф этилади, шу иш асосида коррекцион ишлар амалга оширилади.

Нутқ ва тафаккур бир бири билан узвий боғлиқ бўлган психик жараёнлар. Уларнинг биридаги нуқсон иккинчисига албатта таъсир кўрсатади. Оғир нутқий нуқсонли болаларнинг билиш фаолиятидаги камчиликлар иккиламчи ходиса сифатида кузатилади. Нутқ нуқсони бартараф этилгани сари боланинг билиш фаолиятидаги камчиликлари ҳам йўқолиб боради. Ва аксинча, ёрдамчи мактаб ўқувчиларининг марказий нерв системасидаги органик жароҳатланиши натижасида билиш фаолияти турғун бузилган бўлади ва унинг оқибатида боланинг нутқида иккиламчи ходиса сифатида нутқ нуқсонлари кузатилади.

Боланинг билиш фаолиятидаги нуксонлари бартараф этилгани сари, нутқидаги камчиликлар ҳам камайиб боради.

Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишлари биринчи синфда йил мобайнида олиб борилади. Биринчи синф дастури икки бўлимдан иборат: алифбегача бўлган тайёргарлик даври ва алифбе даври. Алифбегача давр бир чорак мобайнида 24 соат хажмида ўтказилади. Бу даврнинг асосий вазифалари-ўқувчиларни дастлабки ўқиш ва ёзиш малакаларини ўзлаштиришга тайёрлаш.

Тайёрлаш ишларига: болада ўқишга қизиқиш ўйғотиш, ўз кучига ишонч хоси қилиш, таълим жараёнига киритиш, ҳар бир боланинг умумий ва нутқий ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларини аниқлаш, оғзаки нутқини ўстириш, эшитиш идрокини ривожлантириш, кўриш идрокини ўстириш, майда қўл мускулларининг ҳаракатчанглигини ошириш ишлари киради.

Алифбегача давр тайёрлов ёки пропедевтик давр деб ҳам юритилади. Ушбу даврнинг асосий вазифаси болаларни хат савод ўргатишга тайёрлаш. Бу даврда олиб бориладиган ишларнинг мазмуни ёзма нутқ механизмларидан келиб чиқади.

Ёзма нутқ оғзаки нутқ асосида шаклланади. Боланинг эшитиш анализатори, кўриш анализатори фаолияти, майда қўл мускулларининг ҳаракатчанлиги яхши бўлиши керак. Бундан ташқари, болани ўқув фаолиятига киритиш, ўқишга қизиқиш ўйғотиш, болаларни ёш ҳамда индивидуал хусусиятларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Алифбегача ва алифбе даврда оғзаки нутқнинг функционал системаси ўрганилади ва такомиллаштирилади. Болалар билан сабзаёт мева, кийим, ўқув қуроллари, транспорт каби ва бошқа мавзулар бўйича суҳбатлар уюштирилади, анализ синтез малакалари ривожлантириб борилади. Эшитиш анализаторини ривожлантириш ишлари икки йўналишда: нутқдан ташқари товушлар асосида ва нутқ товушлари-

фонемалар асосида эшитиш диққати, хотираси, фонематик ўқуви ривожлантирилади.

Кўриш анализатори фаолиятини ривожлантириш ишлари ранг, шакл ҳажм, ўзоқ-яқинлиги, катта-кичиклигини ажратиш, кўриш диққати, хотирасини ўстириш, кузатувчанлигини ривожлантириш, фазовий идрокни ўстиришлардан иборат бўлиши керак.

Боланинг умумий моторикаси қанчалик яхши бўлса, унинг нуткий моторикаси ва майда қўл мускулларининг ҳаракатчанлиги шунчалик яхши бўлади. Демак, алифбегача даврда боланинг моторикасини яхши йўлга қўйиш, айниқса майда қўл мускулларининг ҳаракатчанлигини ўстириш муҳим аҳамиятга эга.

Биринчи синф дастурининг иккинчи бўлимини алифбе даври ташкил этади. Бу даврда ўқувчилар товуш-ҳарфларни таҳлил-таркиб асосидаги усул билан ўзлаштирадилар. Ёрдамчи мактабда товуш - ҳарфларни, бўғин ҳамда сўзларни ўргатиш тартиби ўзбек тилидаги товушларнинг фонетик хусусиятлари, яъни ҳосил бўлиш ўрни, усули, талаффузи, бўғинга бирикиши ва бошқалар ҳамда ақли заиф болаларнинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Ёрдамчи мактаб 1 синф ўқувчилари товушларни эшитиш йўли билан нутқдан ажрата оладиган, уларни аниқ ва тўғри талаффуз этадиган, бошқа товушлардан фарқлай оладиган бўлиши керак. Ҳар бир ҳарф ёрдамчи мактабда қуйидаги тартибда ўргатилиши мақсадга мувофиқдир:

1. Гап тузиб, унинг ичидан ўрганиладиган ҳарф иштирокидаги сўзни ажратиб олиш;

2. сўз ичидан товушни ажратиб олиш ва унинг ўрнини аниқлаш;

3. товушнинг артикуляцияси, яъни қандай талаффуз этилиши (ҳаво оқими қандай чиқади, лаблар қай ҳолатда, тил учи қаерда турибди, ун пайчалари тебраниши ёки тебранмаслиги) аниқланади;

- 4.бир неча сўз, бўғин ичидан товушни ажратиб олиш, ўрнини аниқлаш;
- 5.товушнинг ёзувдаги белгиси -ҳарф шакли билан таништириш;
- 6.товуш ва ҳарфни солиштириш;
- 7.ҳарфни аввал ёпиқ, сўнгра очик бўғинларда қўшиб, бир нафас чиқаришда ўқиш.

Онгли бўғинлаб ўқишга ўргатиш мақсадида расмлар устида ишлаш, алифбе дарслигидаги ҳар бир бетни тўғри ўқиш ишлари олиб борилади. Савод ўргатиш ишларининг мураккаблигини инобатга олиб, ишни соддадан мураккабга қараб ташкил этиш муҳимдир.

Ёзув дарсларида дастлаб тўғри таёқчалар, илмоқ, овал ва шулар иштирокидаги ҳошияларни ёзишга одат қилиб, сўнгра ҳарф элементлари, бош ва кичик ҳарфлар билан таништирилади.

Махсус муассасаларда савод ўргатиш дарсларида кесма ҳарфлар, бўғинлар, ҳарфлар териш тахтаси, бўғин, сўз жадваллари, шартли белгилар доимий равишда ишлатилиши шарт.

Алифбегача даврдан бошлаб, ўқитувчи тиббий-педагогик комиссия томонидан берилган маълумотларни ҳар томонлама ўрганиб, болаларни дарсда ва дарсдан ташқари вақтда кузатиб, ўқувчиларни ҳар томонлама ўрганади, савод ўрганишга тайёргарлик даражасини аниқлайди. Бунинг учун ҳар бир ўқувчининг умумий ривожланганлиги даражаси, талаффузи, луғати,ўқиш ва ёзиш малакаларининг ҳолати аниқланади. Сетябрь ойининг биринчи кунлариданоқўқувчилар нутқини ўстириш ишлари ҳам бошланиб юборилади. Бунда нутқнинг фонетик томони, яъни товушлар талаффузидаги камчиликлар аниқланиб, уларни бартараф этиш ишлари бошлаб юборилади. Нутқида мураккаб нуқсони бор болалар билан логопедик ишлар олиб борилади. Нутқўстириш жараёнида ўқувчиларнинг сўз бойлигини аниқлаб, уни кенгайтириш, бойитиш, фаоллаштириш ишлари ҳам фаол амалга оширилади. Пропедевтик даврда болаларнинг боғланган оғзаки нутқи ҳам ривожлантириб борилади. Теварак-атрофдаги нарса ва ходисалар

юзасидан турли саволлар беришга, мулоқат нутқини ўстириш мақсадида суҳбат, экскурсия, кузатишлар уюштирилади. Ўқувчилар фаолияти асосида улар бажараётган ишлари, нима қилмоқчи бўлганликлари, синфда, мактабда ва мактабдан ташқари жойларда кўрган, эшитганлари ҳақида гапириб беришга ўргатиб бориш талаб этилади.

Нутқўстириш жараёнида эртак, шеър, топишмоқ, тез айтишлар устида ишлаб, ўқувчиларнинг хотирасини ўстириш, ёд олдириш, кичик ҳажмдаги асарларни сахналаштириш машғулоти уюштирилади. Барча ишлар дидактик ўйинлар орқали амалга оширилиши талаб этилади.

Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш дарсларида тилга оид материалларни таҳлил қилишга ўргатиш орқали ўқувчиларнинг ақлий ва нутқий қобилияти ўстирилади. Ўқувчилар сўзнинг фонетик тузилиши, сўзни бўғинларга бўлиш, маъноли қисмларга ажратиш, айрим сўз туркумлари ва уларнинг муҳим белгилари билан танишадилар, гап ва гап бўлаклари ҳақида маълумот оладилар, махсус мавзуларга алоқадор имло ва тиниш белгилари қоидаларини ўрганадилар.

Дастурда ўқувчиларни сўзнинг лексик маъноси, кўп маъноли, маъно жихатидан бир-бирига яқин маънодош сўзлар билан таништиришга алоҳида эътибор берилади. Шу билан бирга ўқувчиларда нутқни тинглаш иқтидори ўстирилади, адабий тилда мулоқатда бўлиш кўникмалари ҳосил қилинади, тилнинг асосий белгиларига –товуш, сўз, гапга онгли муносабатда бўлишга ўргатилади.

Ақли заиф ўқувчиларда кузатиладиган фонетико-фонематик характердаги нуқсонлар, нутқнинг умумий ривожланиши ва грамматик компонентдаги нуқсонлар саводни ўзлаштирилишини анча қийинлаштиради. Шунини ҳисобга олиб, “Ёрдамчи мактаблар учун она тили, ўқиш ва нутқўстириш” дастурида алифбегача даврдан бошлаб, кейинчалик барча синфларда товуш-харфларни таҳлил қилиш, луғат устида олиб бориладиган ишларга жуда катта эътибор берилган.

Ўқувчилар товушларни идрок этиш ва талаффуз қилишга, бир биридан ажратиш, анализ ва синтез қилишга, овознинг кучайиши ва пасайишини назорат қилишга, пауза қилишга урганадилар, унли ва ундош, жарангли ва жарангсиз товушларни фарқлашга ўрганадилар. Дастурнинг савод ўргатиш бўлимида ўқувчилар нутқ товушларини эшитиб ва талаффуз қилиб, уларни бир биридан фарқиладиган ҳолатларни, адабий тил талаффузи қоидаларини ўрганадилар. Сўзни фонетик ва морфологик таҳлил қилишга асосланувчи имло қоидаларини ўзлаштирган ҳолда ҳатосиз ёзиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш ишларига ҳам дастурда алоҳида ўрин ажратилган. Амалий машқлар асосида ўқувчилар буюм ва нарсаларнинг номи, ҳаракати, сифатини билдирадиган сўзларни ўзлаштириб оладилар. Сўз воқеликдаги буюм ёки ҳодисани ифодалаб, маъно билдиришини, гап таркибида, айниқса, боғланишли матнларда янги-янги маъно касб этилиши мумкинлигини, шакл жихатдан турлича бўлган сўзлар бир хил ёки яқин маъно билдиришини, шунингдек, баъзи сўзларнинг маъно жихатидан бир-бирига қарама-қарши бўлишини ўрганадилар, фикрни аниқ ифодалаш учун маъно жихатидан мос сўзни танлаш зарурлигини англаб оладилар. Лексик машқлар биринчи синфдан оқ бошланиб, мунтазам равишда изчиллик билан мантиқий машқлар билан қўшиб олиб борилади. Дастурнинг "Сўз таркиби" бўлимида ўқувчиларга ўзак ва ўзакдош сўзлар ҳақида тушунча берилади, сўзларнинг ясалиши ҳақидаги тасаввурлари кенгайтирилади. Улар ўзак, сўз ясовчи ва сўз ўзгартувчи қўшимчаларни ажратиш, ўзакларни бир бири билан қиёслаш, таркиби билан ўхшаш ўзакларни нутқда тўғри ишлата олиш кўникмаларини эгаллаб олишлари лозим.

Ёрдамчи мактаб ўқувчиларининг боғланишли оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш ишлари ақли заиф боланинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланган. Товуш ва сўзларни аниқ, тўғри талаффуз этишга ва ёзишга, луғатни бойитиш, нутқни грамматик томондан тўғри ифодалаш, ўз фикрларини оғзаки ва ёзма шаклда баён

этишга ўргатишга алоҳида эътибор берилган. Бунинг учун саволга жавоб қайтариш, расмлар тагига ёзиш, берилган сўзларан гап тузиш каби ва бошқа турдаги ишлар уюштирилиши тавсия этилган.

Шундай қилиб, ёрдамчи мактаб она тили дастуридаги «Савод ўргатиш» бўлимининг тахлили шуни кўрсатдики, ақли заиф болалар она тили дарсларида ўзлаштириши лозим бўлган барча билим, кўникма ва малакалар нафақат таълимий ва тарбиявий, балки коррекцион аҳамиятга ҳам эга. Хар бир дарсда боланинг билиш фаолиятидаги камчиликлари изчиллик билан бартараф этиб борилади.

Ёрдамчи мактабнинг биринчи синфига келган бола етти ёшга тўлишига қарамай, халича савод ўзлаштиришга тайёр эмас. Алифбегача давр ёрдамчи мактабда муҳим аҳамиятга эга. Бу даврда ақли заиф болаларда ўз вақтида тўлиқ ривожланмаган оғзаки нутқни ўстириш, кўриш идроки, эшитиш идроки, майда қўл мускуллари ҳаракатидаги камчиликларни бартараф этиш ва ривожлантириш, дастлабки ўқиш ва ёзиш малакаларини ўзлаштириш учун зарур бўлган анализ-синтез малакаларини ривожлантириш, кузатувчанглик, хотира, диққат, тафаккур каби ва бошқа психик жараёнларни ривожлантириш талаб этилади.

2.2. Ёрдамчи мактаб «Алифбе» дарслигининг таҳлили

2007 йилдан бери ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишлари М.Кахрамонова муаллифлигида яратилган ёрдамчи мактаблар учун «Алифбе» дарслиги асосида амалга оширилмоқда. Ушбу дарслик 2004 йилда «Ўқитувчи» нашриётида ҳамда 2007 йилда иккинчи марта чоп этилган. Дарслик Ёрдамчи мактаблар учун она тили, ўқиш ва нутқ ўстириш дастури (1-9 синф) даги “Савод ўргатиш” бўлимидаги талабларга мос равишда тузилган. Дарслик икки қисмдан иборат. Биринчи қисм алифбегача даврни амалга ошириш учун хизмат қилади.

Алифбегача давр тайёрлов ёки пропедевтик деб ҳам юритилади. Ушбу даврнинг асосий вазифаси болаларни хат савод ўргатишга тайёрлаш. Бу даврда олиб бориладиган ишларнинг мазмуни ёзма нутқ механизмларидан келиб чиқади. Муаллиф Кахрамонова М. ёзма нутқ оғзаки нутқ асосида шаклланишини ҳисобга олиб, боланинг эшитиш анализатори, кўриш анализатори фаолияти, майда қўл мускулларининг ҳаракатчанлиги ривожлантиришга қаратилган иш турларини қўллаб, дарсликнинг биринчи бетидан бошлаб предметли, сюжетли, серияли сюжетли расмлар, ўйин ва топшириқларни дарсликнинг бу қисмига кенг киритган. Бундан ташқари, болани ўқув фаолиятига киритиш, ўқишга қизиқиш ўйғотиш, болаларни ёш ҳамда индивидуал хусусиятларини ўрганиш муҳимлигини ҳисобга олиб, турли сюжетли расмлар киритилган.

Алифбегача даврда оғзаки нутқнинг функционал системасини шакллантириш ва такомиллаштириш учун қулай материаллар киритилган. Болалар билан сабзавот, мева, кийим, ўқув қуроллари, транспорт каби ва бошқа мавзулар бўйича суҳбатлар уюштирилиши учун ҳар бир бетда сюжетли ва предметли расмлар киритилган. Ўқувчиларнинг анализ синтез малакалари ривожлантириш мақсадида шартли белгилар, бўғин, сўз, гап схемалари, жадваллар кенг ишлатилган. Бу ишларни амалга ошириш учун дарсликда материаллар

изчиллик билан, соддадан мураккабга қараб берилган. Хар бир бетда бола учун таниш бўлган мавзулар бўйича нутқўстириш ишларини амалга оширишга хизмат қиладиган сюжетли расмлар берилган. Эшитиш анализаторини ривожлантириш ишлари икки йўналишда: нутқдан ташқари товушлар асосида ва нутқ товушлари-фонемалар асосида эшитиш диққати, хотираси, фонематик уқуви ривожлантирилади. Ушбу дастур талабидан келиб чиққан холда алифбе муаллифи ақли заиф ўқувчиларнинг эшитиш диққати, хотирасини масалан, «Уй хайвонлари», «Паррандалар» мавзуси бўйича берилган расмлар асосида ривожлантиришни мақсад қилиб қўйган. Кўриш анализатори фаолиятини ривожлантириш ишлари ранг, шакл, ҳажмни, буюмнинг ўзоқ-яқинлиги, катта-кичиклигини ажратиш, кўриш диққати, хотирасини ўстириш, кузатувчанлигини ривожлантириш, фазовий идрокни ўстиришлардан иборат бўлиши кераклигини ҳисобга олиб, олтинчи бетдан бошлаб геометрик шакллар, рангли предметлар, геометрик шакллардан иборат расмлар ва бошқалар киритилган.

Боланинг умумий моторикаси қанчалик яхши бўлса, унинг нутқий моторикаси ва майда қўл мускулларининг ҳаракатчанлиги шунчалик яхши бўлади. Демак, алифбегача даврда боланинг моторикасини яхши йўлга қўйиш, айниқса майда қўл мускулларининг ҳаракатчанлигини ўстириш талаб этилади. Ушбу талабдан келиб чиққан холда биринчи синфнинг қўл меҳнати, расм, жисмоний тарбия дарсларида олиб борилиши лозим бўлган ишлар учун маълум материаллар берилганки, ўқитувчи маҳорат билан предметлари аро боғланишларни амалга ошириш имкониятига эга.

Биринчи синф дастурининг иккинчи бўлимини алифбе даври ташкил этади. Бу даврда ўқувчилар товуш-ҳарфларни. таҳлил-таркиб асосидаги усул билан ўзлаштирадilar. Алифбе дарслигида товуш ва ҳарфларни, бўғин ҳамда сўзларни ўргатиш тартиби ўзбек тилидаги товушларнинг фонетик хусусиятлари, яъни ҳосил бўлиш ўрни, усули,

талаффузи, бўғинга бирикиши ва бошқалар ҳамда ақли заиф болаларнинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўрганиши учун қулай. Бола товушни нутқдан ажрата оладиган, уни аниқва тўғри талаффуз этадиган, бошқа товушлардан фарқлай оладиган бўлиши керак. Дарсликнинг ҳар бир бетида ҳар бир ҳарф қуйидаги тартибда ўргатилиши кўзда тутилган :Расмга қараб гап тузиш, гап ичидан сўзларни ажратиш, сўз ичидан бўғинни-товушни ажратиб олиш ва унинг ўрнини аниқлаш; товушнинг артикуляцияси, яъни қандай талаффуз этилиши (ҳаво оқими қандай чиқади, лаблар қай ҳолатда, тил учи қаерда турибди, ун пайчалари тебраниши ёки тебранмаслиги); бир неча сўз, бўғин ичидан товушни ажратиб олиш, ўрнини аниқлаш; товушнинг ёзувдаги белгиси -ҳарф шакли билан таништириш; товуш ва ҳарфни солиштириш; ҳарфни аввал ёпик, сўнгра очик бўғинларда қўшиб, бир нафас чиқаришда ўқиш. Онгли бўғинлаб ўқишга ўргатиш мақсадида расмлар устида ишлаш, алифбе дарслигидаги ҳар бир бетни тўғриўқиш ишларини амалга ошириш учун хизмат қиладиган материаллар дарсликда кенг ўрин эгаллаган.

Ақли заиф ўқувчиларни ёзувга ўргатиш қийинлигини инобатга олиб, ишни соддадан мураккабга қараб ташкил этиш муҳимдир. Ёзув дарсларида дастлаб тўғри таёқчалар, илмоқ, овал ва шулар иштирокидаги ҳошияларни ёзишга одат қилиб, сўнгра ҳарф элементлари, бош ва кичик ҳарфлар билан таништирилади. Алифбе дарслигининг ҳар бир бетида ёзув дарсларида бажариш учун мўлжалланган топшириқлар мавжуд. Масалан, 10 бетни пастки қисмида дафтардаги икки чизикча орасида нуқталар, таёқчалар, нуқта ва таёқча, квадрат, узун ва калта чизиклар берилган бўлса, ушбу топшириқлар мураккаблашиб, 13 бетда чизикларга риоя қилган ҳолда ҳошияларни чизиш учун, кейинчалик эса ҳарф элементлари ва ҳарфларни ёзишга машққилиш учун мўлжалланган материаллар берилган.

Шундай қилиб, ҳозирги кунда ёрдамчи мактабнинг биринчи синфида ишлатилаётган «Алифбе» дарслиги тахлили шуни кўрсатдики, дарслик дастур асосида, ақли заиф ўқувчиларнинг ўзлаштириш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда яратилган.

2.3. Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар ишлар ҳолати(таъкидловчи эксперимент таҳлили асосида)

Ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар ишлар ҳолатини, бу борада ёрдамчи мактаб бошланғич синф ўқитувчилари иш тажрибасини ўрганиш, кузатиш ишлари Тошкент шаҳар Хамза тумани 52 сон ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабининг 1 синфида амалга оширилди. Экспериментда ақли заифликнинг енгил ва ўрта даражасидаги 10 нафар ўқувчи қатнашди.

Ёрдамчи мактаб 1синфи алифбегача даври дастури талабларига риоя қилган ҳолда ўқиш ва ёзув, нутқ ўстиришдарсларида ўқувчиларнинг дастлабки ўқиш ва ёзишга тайёрлаш бўйича олиб борилаётган ишларнинг ҳолатини ўрганиб, таҳлил қилиб чиқдик.

Кузатиш ва текширишлар шуни кўрсатдики, ўқиш ва ёзув, нутқ ўстириш дарсларида ўқувчиларнинг савод ўргатишга тайёрлаш ишлари биринчичорак мобайнида амалга оширилар экан.

Оғзаки нутқни ривожлантириш жараёнида, ўқувчиларда сўзлардан тўғри фойдалана олиш кўникмаси катта қийинчиликлар билан шаклланиши, уларни бир бири билан алмаштириб юбориш, бир гуруҳга мансуб сўзларни бошқа гуруҳга мансуб сўзлар билан алмаштириб юбориш, антоним, синонимларни фарқига бормаслик, бўғин ёки сўз ичида товушларни тушириб қолдириш, ўрнини алмаштириб юбориш, унли, ундош, жарангли ва жарангсиз товушларни алмаштириб юбориш, идрокнинг яхши ривожланмаганлиги, диққатнинг тарқоқлиги, хотиранинг сустлиги, тафаккурнинг талаб даражасида ривожланмаганлиги, яъни боланинг билиш фаоияти яхши ривожланмаганлигини кузатдик. Таъкидловчи экспериментига жалб этилган ўқувчиларнинг хужжатлари,

анамнестик маълумотларини ўрганиб чиқдик, ҳар бир боланинг тиббий анкетасини, медико-педагогик комиссия хулосасини ўрганиб чиқдик, нутқ картасини таҳлил қилдик. Ўқувчиларнинг оилавий шароитини ўргандик, ота оналари, ўқитувчилари билан суҳбатлашдик.

Экспериментда қатнашган барча ўқувчиларни қуйидаги топшириқлар ёрдамида текширдик:

1. Бир бирига ўхшаш пароним сўзларни ўқитувчи кетидан қайтариш (бош-тош, гул-кул, зина-сина, боғ-тоғ каби ва бошқалар)

2. Маълум сўзлар иштирокида гап тузиш,

3. «Тўртинчиси ортиқча» ўйини.

4. Маълум товуш иштирокида сўз топиш.

5. Айтилган товушни бошқа товушлар қаторидан ажратиш.

6. Доира, сурнай. шиқилдоқ каби ва бошқа товуш чиқарувчи ўйинчоқлар кўрсатилди, номи аниқланди. Бола қайси биридан товуш чиққанлигини кўзини юмиб, эшитиш йўли билан топиб бериши керак эди.

7. Ўқувчиларнинг таҳлил-таркиб қилиш қобилияти қуйидаги усуллар билан текширилди: сўз ичидан маълум товушни ажратиб бериш. Бунинг учун бешта буюм номини ифодаловчи расмлар карточкаси ишлатилди. Бажарилган топшириқлар тўғри бажарди, нотўғри бажарди, бажара олмади деб баҳоланди.

Таъкидловчи эксперименти натижалари шуни кўрсатдики, ёрдамчи мактаб 1 синф ўқувчилари ўқиш ва ёзишни ўзлаштиришга тайёргарлиги анча паст даражада. Таъкидловчи экспериментга жалб этилган ўқувчиларнинг нутқий идроки, фонематик эшитиши, анализ-синтез қилиш қобилияти, тафаккури, диққати талаб даражасидан анча паст, ривожланиши орқада қолган. Ўқувчиларга топшириқлар соддадан мураккабга қараб чорак бошида, ўртасида ва охирида бажартирилди. Топшириқларни бажариш натижалари деярли бир хил бўлди. Топшириқни бажариш натижалари жадвалга жамлаб олинди.

Жадвал 1.

3боб Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишларини такомиллаштириш йўллари.

3.1. Ёрдамчи мактабгача тарбия муассасининг тайёрлов гуруҳларида ақли заиф болаларни саводга ўргатиш бўйича олиб бориладиган коррекцион ишларни такомиллаштириш йўллари.

Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизимида ақли заиф болалар учун ихтисослаштирилган мактабгача тарбия муассасалари, мактаб ва мактаб-интернат, ихтисослаштирилган касб-хунар коллежлари фаолият кўрсатиб келмоқдалар.

Мактабгача тарбия муассасасида савод ўргатишга тайёрлаш ишлари кенг тарзда амалга оширилади.

Саводга ўргатиш, савод ўргатишга тайёрлаш, болаларнинг физиологик эшитиш қобилияти, фонематик идрокни устириш масалаларига бағишланган адабиётлар тахлили шуни курсатадики, бу масала психолог, педагог, мактабгача тарбия мутахассислари, логопед, она тили методистлари томонидан ҳар томонлама ва кенг урганилган.

Ёрдамчи мактабгача тарбия муассаси тарбиячи ва дефектологларининг иш тажрибасини кузатиш, урганишга бағишланган адабиётлар тахлили, таъкидловчи эксперименти натижаларининг тахлили шуни курсатдики, ёрдамчи мактабгача тарбия муассасида кичик гуруҳлардан бошлаб, нутқўстириш машғулотларида болаларни савод ўргатишга тайёрлаш ишлари олиб борилади.

Биз уз тадқиқотимизда адабиётларни чуқур урганиб чиқиб, ёрдамчи мактабгача тарбия муассасида болаларнинг нутқини ўстириш, фонематик идрокни ривожлантириш усулларида қайси бирларини ўзбек тилининг фонетик, морфологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда куллашимиз мумкин эканлигини аниқлашга ҳаракат қилдик. Бунинг учун ёрдамчи мактабгача тарбия муассасининг мақсад – вазифалари, ақли заиф болаларнинг ушлаштириш қобилиятлари, ушбу муассаса дастурининг

вазифаси ва мазмуни урганилди ва ушбу маълумотларга асосланган холда усуллар саралаб олинди. Саралаб олинган усулларнинг самарадорлиги адабиётларда мутахассисларнинг иш тажрибаларини ёритилишидан аниқланди. Малакавий битирув ишимизни бажариш мобайнида айрим усуллар яхши натижа бермади ва биз факатгина энг яхши натижа берган дидактик уйин, усул ва услубларни методик хулосаларимизга киритдик холос.

Болаларда эшитиш диққати биринчи навбатда устирилади. Эшитиш диққати буйича олиб бориладиган ишни авваламбор унга қаратилган нутқни эшитишга ургатиб боришдан иборат бўлади, чунки бола гапириш, мулоқатда бўлиш қоидаларини билмайди.

Ақлан заиф болаларнинг билиш фаолиятини тургун бўзилганлиги, бола укув фаолиятига яхши қира олмаслигини, диққати тарқок, иш қобилияти пастлигини ҳисобга олиб, биз барча ишларни уйин орқали бошлашни мақсадга мувофиқ эканлигини аниқладик. Машгулотларда индивидуал ва дифференциал ёндошиш принципига амал қилинди. Ҳар бир боланинг узига хос хусусиятлари ҳисобга олинди. Нуткий идрок, фонематик укувни устириш шакллари В.И. Селиверстовнинг «Игрѹ по логопедических занятиях», М.Ф. Гнездиловнинг «Обучение грамоте учащихся вспомогательной школѹ», В.В. Воронкованинг «Обучение грамоте и правописанию», В.С. Рахмонованинг «Ёрдамчи мактабда савод ургатиш», Д.Нуркелдиеванинг «Мактабгача ёшдаги болаларнинг нуткий тайѳргарлигини аниқлаш», Муминова Л.Р., Аюпова М.Ю. ларнинг «Мактабгача ёшдаги болаларни саводга ургатиш» каби ва бошқа методикалардан фойдаландик. Нутқ устириш ишларини юритишда бизга М.Ҳамидованинг «Нутқ устириш» методик қуланмаси катта ёрдам берди.

Фан ва техника юксак суръатлар билан ривожланиб бораётган бир пайтда факат биз катталаргина эмас, балки болаларга ҳам борган сари юксак талаблар қуймокда ва соғлом болалар билан яшайдиган

имкониятлари чекланган, жумладан, ёрдамчи мактаб битирувчиларига ҳам бу тааллуқли. Махсус муассасалардаақли заиф болалар уларга берилиши лозим булган билимларни онгли равишда узлаштириб бориши лозим.

Инсоннинг бундан кейинги ҳаёти, унинг саноат ва кишлоқ хужалиги соҳасидаги фаолияти идрок қилиш қобилиятининг яхши усган бўлишини, олаётган информацияларга иш – ҳаракатлар билан тез жавоб беришни ёшлиғиданок устириб бориш лозим. Мободо тугилганидан то 3 ёшигача булган даврда идрокнинг усиши учун оптимал булган муддат турли органик жароҳатланиш натижасида ёки эътибордан тушириб қолдиргудек булса, бола акий ривожланишида орқада қолиши мумкин, бола унча тулик қамол топмаслиги мумкин.

Бола буюмлар, табиат ҳодисалари, ҳайвонот ва усимликлар олами, ижтимоий ҳаёт воқеалари билан сезги, идрок, тасаввур, хотира қабиле сенсор(сенсориум – лотинча сезги органлари деган маънони англатади.) жараёнлари ёрдамида танишади ва уларни билиб олади. Нарсаларнинг турли хил ранги, шакллари, қатта- қичиклиги ва фазодаги ҳолатини қузи билан қуриб, мусика, инсон нутқи, нутқдан ташқари товушларни қулоғи билан эшитиб, қаттиқ - юмшқликларини, қадир – бұдурлигини, совуқ ёки иссиқлигини қуллари ва териси билан сезиб, турли хидлар ва маъза – тамларини ҳис қилиб, болада аста – секин сенсор тажриба туқланиб боради ва мана шунинг асосида унинг билим доираси қенгайди. Баъзи болаларда бундай нарсалар узидан - узил тез ва туғри тарзда руй берса, баъзиларида эса қатталарнинг таъсирида ҳосил бўлади.

Ҳозирги қунда мактабгача тарбия муассасаларида сенсор тарбияга қатта эътибор берилмоқда ва қуп жойларда Монтессори методикаси ишлатилмоқда. Ушбу методика махсус муассасаларда пойдевор сифатида ишлатилмоқда.

Ёрдамчи мактабгача тарбия муассасининг қичик гуруҳидан бошлаб савод ургатишга тайёрлаш ишлари болаларни буюмларнинг

номи, шакли, катта –кичиклиги, ранги билан таништириш ҳамда уларда бу хоссаларни тугри идрок килиш куникмаларини ривожлантириш масалалари сенсор тарбия соҳасига киради. Бу тарбия канчалик тугри хал килинса, болаларнинг факат аклий тарбиясигагина эмас, балки эстетик, жисмоний, ахлокий тарбияси ҳам муваффақиятли булади, яъни бола умуман самарали ривожланиб боради.

Маълумки, идрок килиш, сезиш натижасида аклий ҳаракатлар – нарса ва ходисаларнинг хусусиятларини анализ ҳамда синтез килиш, умумлаштириш ва абстракциялаш жараёни юзага келади, бу эса билиш фаолиятининг зарур шарти ҳисобланади.

Сенсор ҳаракатларнинг ривожланиш даражаси боланинг кобилиятлари шаклланаётганда ҳамда муаян билимларни эгаллаш жараёнида муҳим аҳамиятга эга. Бола шакл ва рангни идрок килиш кобилияти ривожланган бўлса, у теварак – атрофдаги нарсаларнинг хоссаларини ҳар томонлама кура билади ва ҳис қила олади. Бу эса уларнинг тасвирлаш, расм чизиш, лойдан, коғоз ва матодан қирқиб ҳар хил нарсалар яшаш ҳамда қуриш – яшаш куникмаларини ривожлантиришга имкон беради.

Сенсор жараёнлар, айниқса савод ургатишга тайёрлаш даврида алоҳида аҳамиятга эга, чунки воқеликдаги нарса ва ходисаларнинг шакли, катта –кичиклиги, ранги ва бошқа хоссаларини аниқ идрок килиш кобилияти айниқса хат –саводни узлаштириш учун зарур.

Тадқиқот ишлари шуни курсатадики, идрок узига ҳос мулжалловчи ҳаракатдан иборат фаол жараён бўлиб, у нарсани текширишга, унинг хусусиятлари ва хоссаларини аниқлашга қаратилган. Ёрдамчи мактабгача тарбия муассаси тарбияланувчилари буюмлар уртасида, уларнинг шакли, катта –кичиклиги, фазовий ҳолати, ранги ва бошқа хоссалари бўйича мавжуд бўлган муносабатни («бир хил» ва «ҳар хил», «катта ва кичик» муносабатларни) белгилаб чиқишни урганиши керак.

Олигофренопсихологларнинг тадқиқотлари шуни курсатадики, акли заиф болалар нарсаларни фарқлашга, аввало уларнинг шаклига эътибор берадилар, лекин ҳаракатларида буни ҳали ҳисобга ола билмайдилар. Улар махсус таълим олмасалар, нарсаларни узларича фарқлаб, уларнинг асосий хусусиятларини ажрата олмайдилар.

Ёрдамчи мактабгача тарбия муассасида аклан заиф болаларни гидроқ килишга ургатиш ишлари нутқ ўстириш машғулотларида, балки параллел равишда кул меҳнати, расм, физкультура, нутқ устириш дасрларида ҳам амалга оширилади. Бу машғулотларда болаларнинг ҳам куриш, ҳам эшитиш гидроқини устириш ишларига доир машқлар, дидактик уйинлар утказиш тавсия этилади. Юқорида қайд этилган ишлар махсус ёрдамчи мактабгача тарбия муассасаларида кичик гуруҳдан бошлаб нутқўстириш машғулотларида, теварак-атрофни ўрганиш, математик тасаввурни шакллантириш, тасвирий фаолият, қўл меҳнати, жисмоний тарбия, ритмика, логопедик машғулотлар ва бошқа турдаги машғулотларда, ўйин фаолиятида амалга оширилади.

Малакавий битирув ишимизни бажариш вақтида биз куйидаги уйинларни ўрганиб чиқдик ва улар савод ўргатишга тайёрлаш даврида самарали таъсир кўрсатиши мумкин деб ҳисоблаймиз:

Нутқдан ташқари товушларни ажрата олишга ургатиш йули билан боланинг эшитиш диққатини устириш. Бунинг учун «уй хайвонлари», «ёввойи хайвонлар» ва «уйинчоклар» каби мавзуларни урганиш жараёнида «Қандай овоз чиқаради?» нимани эштамиз? каби саволга жавоб бериш. Масалан уйинчоклар мавзусидаги нутқ устириш дарсида сурнай, доирачалар чалинади, бола уларни эшитиш йули билан (курмасдан) ажратади, таккослайди ва ҳақозо.

1. Куриш гидроқига асосланган ҳолда унли товушлар ажратиш. Бунинг учун ҳар бир унли товуш артикуляцияси аниқланади, курсатилади, бола уқитувчи кетидан қайтаради, лаблар ҳолати аниқланади.

2. Эшитиш идроки асосида унли товушлар ажратиш, масалан а-у товушли сузлар ифодаланган расмларни ажратиб олиш, солиштириш, таккослаш ишлари дидактик уйинлар асосида амалга оширилади.

3. Унли товушлар ичидан масалан у товушини ажратиш. У товуши суз бошида, уртасида ва охирида келган предметли расмлар устида ишлаш.

4. Ундош товушлар артикуляциясини аниклаш (аввал бир – биридан кескин фаркланадиган, сунгра ухшаш товушларни, масалан: с-л; сунгра с- з)

5. Бугинларни анализ – синтез килиш (расмлар асосида)

6. Сузлар дифференциацияси, масалан гул –кул, бош –тош

Биз ўрганиб чиққан таълим тизимида барча ишлар тугри талаффуз этиладиган товушлар асосида амалга оширилади. Агарда бола талаффузида айрим товушлар бошка товушлар билан алмаштирилиб, нотугри талаффуз килинган булса, дефектолог-логопед болага бу товушларни ургатган ва тарбиячи машғулот жараёнида логопед бошлаган ишни мустахкамлаб борадиган бўлиши лозим. Тайёрлов ишлари алифбегача давр учун ажратилган нутқўстириш машғулотлари ичида амалга оширилади, яъни узок вақт мобайнида ишлар изчиллик билан амалга оширилади. Хар бир боскичда урганилган ишлар пухта мустахкамланганлигидан кейингина янги иш тури ургатилади.

Машғулотларда алохида бир товуш ёки бир суз ичидан ажратиб олинган товуш устида иш олиб борилади. Эшитиш идрокини ривожлантириш ишлари товушни хосил килиш, мустахкамлаш, аниклаш вақтида ҳам логопедик машғулотларда изчиллик билан амалга ошириб борилади. Фонемаларни тахлил килиш ишлари маълум кетма – кетликда амалга оширилади. Жумладан, аввал:

а) суз бошидан унли товушни ажратиш (она сузидан а товуши);

б) икки –уч унли товушлар ичидан унлини ажратиш, масалан аоу;

- берилган товуш айтилган кайси сузлар ичида борлигини аниклаш;
- товушни суздаги урнини аниклаш (бошида, уртасида охирида)
- расмда тасвирланган буюмларни номлаш ва шу сузлар ичида урганилаётган товуш бор- йуклигини аниклаш;
- урганилаётган товуш сузни бошида, уртасида ёки охирида учраган сузларни аниклаш;
- содда суздаги товушларни аниклаш;
- суздаги бугин , товушлар сонини аниклаш;

У ёки бу товушни урганиш учун факат унинг узини тугри талаффуз килиб колмай, балки бугин ва сузларда тугри, аник килиб талаффуз килишни ургатиб бориш мухим. Бунда мухими шундаки, бола товушни талаффуз килиб туриб, узини талаффузига танкидий муносабатда ёндашишини, узини назорат килиб туришини билиши керак. Бунинг учун асосий диққатни урганилаётган товуш артикуляциясини аниклашга, артикуляцион машқларни танлашга қаратилади. Товушлар постановкаси, автоматизацияси, дифференциясини утказишда, шулар устида ишлашда дефектолог-логопедга тарбиячи ва ота-оналар катта ёрдам курсатиши талаб этилади.

Мақсаддан келиб чиқкан вазифаларни, ёрдамчи мактабгача тарбия муассасининг тайёрлов гуруҳи тарбияланувчилари оғзаки нутқи, нуткий идроки, фонематик эшитишини, анализ-синтез қилиш қобилияти, шакл ва рангларни ажрата олиши қай ҳолатда эканлигини аниклаб, савод ургатиш даврида фонематик эшитишни ривожлантириш ишларида қулланиладиган усуллар урганилди ҳамда ушбу жараёни такомиллаштириш нинг баъзи бир йўллари аниқланди, ўрганилди.

Ўйин фаолиятининг таркибий қисмини психик жараёнлар ташкил этади" деб ҳисоблайди Ф.Н.Гоноболин. Ўзининг "Психология" китобида у "ўйин теварак-атрофи идрок этишга, ҳис қилишга, идрок, нутқ,

тафаккурни ўстиришга, ташаббускорлик, ижобий хис туйғуларни ҳосил қилишга хизмат қилади" деб ёзган.

Г.И.Шукина ўзининг "Ўқувчиларнинг ўқув жараёнида билим олиш фаолиятини фаоллаштириш" номли китобида ўқув жараёнида ижодий фаолиятнинг муҳимлигини ва ўқитувчи ушбу муаммоларни амалда тўғри ечимини топа олиши лозимлигини таъкидлаб ўтди.

Ўқиш давомида қизиқишнинг мавжудлиги-билим олишга бўлган иштиёқнинг ривожлантирилишига боғлиқ. Дидактик ўйин-қизиқтириб ўқитиш ва ривожлантириш мақсадларига эришиш воситаларидан биридир.

В.П.Грошенко ва И.А.Степановларнинг кўрсатишлари бўйича ўйин фаолияти ўқув жараёнини фаоллаштиришга имкон яратади, болаларда кузатувчанлик, диққат-эътибор, хотира, фикрлаш қобилиятлари ривожланиб боради. Ўйин фаолияти илгари ўзлаштирилган билимларни назорат қилиб, такрорлаш, мустахкамлаш, чуқурлаштириш учун ҳам хизмат қилади.

Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш даврида ўқиш ва ёзиш дарсларида ўқитувчи дарснинг мақсади, мазмуни, ўқувчиларнинг билим савияси, дарсда ишлатиладиган усулларни ҳисобга олган ҳолда дидактик ўйин, топишмоқ, викторина, ребус ва бошқалардан мосини танлаб ишлатиши мақсадга мувофиқ.

Дидактик ўйинлар дарснинг ҳар қандай босқичида ишлатилиши мумкин.

Таълим фаолиятида дидактик ўйинлар ўқувчиларда она тили дарсларида билимларни англаш, ўзлаштиришнинг психологик негизини шакллантириш, билим олишга бўлган эҳтиёжнинг янги йўлларини топишга имкон яратиб, уларни янги фаолият-ўқув фаолиятига чорлайди деб ҳисоблайдилар..

«Ўйин фаолияти ўқув фаолияти билан узлуксиз боғлиқ бўлиб, унинг имкониятларини оширади ақлан заиф ўқувчини билиш фаолиятини

коррекциялаш, ривожлантиришининг мухим манбаларидан бирига айланади»

Хар бир дарсда ўйин шарти тушунтирилгач, уни ўқувчилар билан биргаликда кўрсатиб туриб бажариш, сўнгра болаларга бажартириш мақсадга мувофиқдир

Ўйиннинг самарадорлиги кўп жihatдан ўқитувчининг кайфияти, муносабати, эмоционал ҳолатига, ўйин натижаларига бўлган қизиқишига боғлиқ.

Айтилган товушни бошқа товушлар каторидан ажратиш учун бола кулига байроқча берилади. Ҳозир мен товушларни айтаман, сен эса шулар ичида товушни эшитганингда байроқчани кутар каби топширик берилади.

Нуткдан ташқари, нуткий бўлмаган товушларни талафуз этиш: (кучук, сигир, машина, тасвирланган расмлар берилади)

Товушларни айтаман, сен эса шулар ичида с товушини эшитганингда байроқчани кутар каби топширик берилади.

Доира, сурнай, шикилдок, овоз чиқарувчи уйинчоқлар курсатилади, буюм номи номланди, товуши эшиттирилди. Бола қарамай турганида товуш чиқарилади.

Болаларнинг анализ – синтез қилиш малакалари қуйидаги топшириқлар асосида шаклланади:

-Суз ичидан маълум товушни ажратиб бериш. Бунинг учун бешта предметли расмлар карточкаси ишлатилади. Иккита сузда с товуши иштирок этган, 3 сузни ифодаловчи карточкалар номида, з, ш, ж товушлари иштирок этган.

-С товуши сузнинг бошида, уртасида, охирида эканлиги аниқланади.

-Номида маълум товуш иштирок этган суз ифодаланган расмларни ажратиш;

-Номида маълум товуш учрамайдиган сузлар ифодаланмаган расмлар ажратиш;

-Маълум товуш иштирокидаги суз топиш;

Шундай килиб, савод ургатишга тайёрлаш, савод ўргатиш жараёнидаги ишларининг самарадорлигини ошириш учун аввалом бор амалиётда бу ишлар ҳолати ўрганилиши керак экан. Биз битирув малакавий ишимизни бажариш жараёнида махсус ёрдамчи мактабгача тарбия муассасаларида савод ўргатишга тайёрлаш масалаларини адабиётларда ўрганиб чиқиб, сўнгра таъкидловчи экспериментни ташкил этиш ва ўтказиш йўли билан бу борада амалиётда ёрдамчи мактаб ўқитувчиларининг иш тажрибаларини ўргандик. Таъкидловчи эксперимент натижалари асосида савод ўргатишга тайёрлаш ишларини такомиллаштиришнинг айрим йўллари аниқлаб олиш имкониятига эга бўлдик. Мактабгача тарбия муассасаларида савод ўргатишга тайёрлаш мақсадида ишлатиладиган усул ва йўллар ёрдамчи мактабнинг биринчи синфида пропедевтик даврда барча ўқув предметларида ишлатилиши мақсадга мувофиқдир.

Хулоса

Ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабда савод ўргатиш ишлари алифбегача давр ва алифбе даврида ақли заиф ўқувчиларнинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда коррекцион йўналишда амалга оширилади. Ушбу турдаги муассасаларнинг асосий вазифаси – болаларни мустакил ҳаётга тайёрлаш, уларнинг ижтимоий адаптациясини амалга ошириш. Ақли заиф болалар уқиш ва ёзишни, математика, тарих, табиатшунослик, география каби ва бошқа ўқув фанларни урганадилар. Мактабга келиб бола аввалам бор саводни ўрганади.

Ёрдамчи мактабда савод ургатиш ишлари яхши йулга қуйилган бўлсада, бу борада ҳали ҳам қупгина кийинчиликлар қузатилмоқда. Бошланғич мактабда болаларга савод ургатиш масалаларига бағишланган тадқиқотлар, илмий ва методик адабиётлар талайгина.

Бироқ ақли заиф болаларни савод ўргатишга коррекцион ишлари амалга ошириш масалалари етарли даражада ўрганилмаган.

Адабиётлар тахлили шуни курсатадики, савод ургатиш даврида қузатиладиган кийинчиликларни қўпи ақли заиф бола билиш фаолияти бузилганлиги натижасида оғзаки нутқни яхши шаклланмаганлиги ва нутқни идрок этиш қобилияти, яъни фонематик эшитишнинг яхши ривожланганлигидан қузатилар экан.

Ёрдамчи мактабгача тарбия муассасида ақлан заиф болаларни савод ўргатишга тайёрлаш ва саводга ўргатиш борасида амалиётчиларниг ютуқ ва қамчиликлари адабиётларда ўрганиб чиқилди, муаммонинг амалдаги ҳолатини қузатиш, тахлил қилиш ишлари амалга оширилди.

Малакавий битирув ишини бажариш учун олиб борилган илмий тадқиқот ишлари юзасидан қуйидаги хулосаларга келинди:

-Адабиётларда савод ўргатиш масалалари бошланғич мактаб методистлари, педагог ва психолог олимлар томонидан ўзбек ва рус тилида кенг ёритилган;

- Ақли заиф болаларни саводга ўргатиш масалалари рус тилидаги адабиётларда олигофренопедагог, олигофренопсихолог, она тили махсус методистлари томонидан, махсус мактабгача тарбия муассасидаги ишлар жараёни билан шуғулланадиган олим ва мутахассислар томонидан ҳар томонлама, кенг ўрганилган ва чоп этилган.

- Ўзбек тилида ақли заиф болаларни савод ўргатишга тайёрлаш борасида коррекцион ишларни амалга ошириш йўл ва усуллари масалалари адабиётларда кам ёритилган, махсус амалий характерга эга бўлган методик қўлланмалар ишлаб чиқилмаган.

- Махсус ёрдамчи мактабгача тарбия муассасаларида савод ўргатишга тайёрлаш ва савод ўргатиш ишлари рус тилида яратилган адабиётлар асосида амалга оширилмоқда. Ишни олиб бориш жараёнида тарбиячи ва дефектологлар ўзбек тилининг фонетик, морфологик ва бошқа томонларини талаб даражасида ҳисобга олиш имкониятига эга эмаслар.

Ақли заиф болалар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган мактабда ўқийдиган ўқувчиларнинг кўпчилигида марказий нерв системасининг органик жароҳатланиши натижасида билиш фаолияти турғун бузилган, уларнинг барча психик жараёнлари ривожланмаган бўлади. Натижада саводни ўрганиш жараёнида билиш фаолиятидаги камчиликлар ўз таъсирини кўрсатади. Коррекцион ишлар жараёнида ўқувчиларнинг тафаккури, идроки, хотираси, диққати, нутқи, тасаввури, ҳиссиёти ва бошқа психик жараёнлари ривожлантирилади. Савод ўргатиш ишлари коррекцион ишлар билан биргаликда амалга оширилиши лозимлиги адабиётлар тахлили ва ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганиш натижасида аниқланди. Психологик ва

педагогик адабиётларда ақли заиф боланинг билиш фаолиятини коррекциялаш, ривожлантиришда дидактик ўйинларнинг ахамияти кенг тарзда ёритилган.

Савод ўргатиш дарсларида дидактик ўйинлар болада янги билимларни эгаллашга қизиқиш уйғотади, уларнинг мустақиллигини таркиб топтириб боради.

Шундай қилиб, ақли заиф ўқувчиларга алифбени ўргатишда олиб бориладиган коррекцион ишлар ёрдамчи мактабда 1 синфда савод ўргатишга тайёрлаш ва савод ўргатиш даврида ақли заиф болаларнинг психофизик ривожланишидаги хусусиятларидан келиб чиқади. Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш ишлари коррекцион ишлар билан қўшилган ҳолда амалга оширилади. Савод ўргатиш ишларини такомиллаштириш учун дидактик ўйинлардан унумли фойдаланиш, дарснинг мавзуси, таълимий, тарбиявий вазифаларидан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш, ундаги камчиликларни коррекциялаш муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, таълим тарбия жараёнида ўқувчилар турли усуллар ва йўллар билан саводга ўргатилади. Ақли заиф болалар билиш фаолияти яхши ривожланмаганлиги туфайли, уларда иккиламчи ходиса сифатида нутқий ривожланишининг бирмунча орқада қолиши кузатилади. Шунинг учун ҳам ушбу тоифадаги алоҳида ёрдамга мухтож болалар билан ишлаш жараёнида уларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш, коррекциялаш, нутқини устириш ишларига низоҳатда катта эътибор берилади.

Ёрдамчи мактаб бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятидаги камчиликларини коррекциялаш, уларнинг таълим олишини фаоллаштиришнинг энг қулай йўлларида бири бу дидактик ўйинлардир. Биз ўз битирув малакавий ишимизда ёрдамчи мактабда 1 синфда савод ўргатиш даврида коррекцион ишларнинг айрим томонларини ёритиб беришга ҳаракат қилдик. Кейинги тадқиқот ишларимизда биз ушбу

муаммонинг бошқа томонларини ўрганишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А.Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Ташкент "Ўзбекистон" 1997
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч, Ўзбекистон”, Т.:2008
3. Ўзбекистон Республикасида Кадрларни тайёрлаш миллий дастури.Т.: 1997
4. Ўзбекистон Республикаси "Таълим тўғриси"даги Қонуни
5. Айтметова С.Ш.Олигофренопедагогика. “Ўқитувчи” Т.: 1994.
6. Ашрапова Т., Одилова М. Она тили методикаси-Т.,1984
7. Абдуллаева К. Савод ўргатиш.-Т.,Ўқитувчи ,1996
8. АксёноваА.К.Методика обучения русскому языку во вспомогательной школе.-М.,Просвещение,1986
9. Виготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.,Просвещение, 1991
10. В.В.Воронкова Обучение грамоте и правописанию в 1-4 классах вспомогательной школы. Москва, Просвещение,1988
11. ДульневГ.М.Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. М.,Просвещение, 1982
12. Косимова К. Бошланғич синфларда она тили ўқитиш методикаси.-Т.,”Ўқитувчи, 1985
13. Обучение учащихся 1-4 классов во вспомога­тельной школе/Под редакцией Петровой В.Г. Москва, Просвещение, 1982.
14. Ёрдамчи мактаблар учун она тили, ўқиш ва нутқўстириш дастури ./тузувчи В.Рахманова,ХТВ РТМ, Т.,2007

15. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. М., Педагогика, 1983.
16. Михайлова З.А. Игровые занимательные задачи для школьников. М., 1985
17. Пулатова Ф. Махсус педагогика (Олигофренопедагогика) Т, “Ғофур Ғулом” нашриёти, 2006
18. Рахманова В.С. Ёрдамчи мактабда савод ўргатиш Т., 1988
19. Рахманова В.С. Она тили ўқитиш махсус методикаси. “Молия-Иқтисод” нашриёти, Т.: 2007
20. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы. - М.: 1985